

Ograniczenie odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z Krajowego Rejestru Sądowego

Słowa kluczowe: wykreślenie podmiotu z KRS, ograniczenie odpowiedzialności *cum viribus patrimonii*, klauzula wykonalności, powództwo przeciwegzekucyjne dłużnika

Odpowiedzialność Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z Krajowego Rejestru Sądowego (KRS) została ograniczona z mocy ustawy tylko do składników mienia nabytego przez Skarb Państwa po tych podmiotach (art. 25e ust. 2 ustawy z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym¹, art. 9 ust. 2b zd. 2 ustawy z 20.08.1997 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowym Rejestrze Sądowym²). Tego rodzaju ograniczenie odpowiedzialności jest określane jako odpowiedzialność *cum viribus patrimonii*. W opracowaniu przedstawiono cechy tej odpowiedzialności oraz przeanalizowano sposób, w jaki powinna ona zostać urzeczywistniona w razie dochodzenia przeciwko Skarbowi Państwa roszczeń przez wierzycieli podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS. Autorka przedstawia kolejne etapy postępowania zmierzającego do dochodzenia takich roszczeń przeciwko Skarbowi Państwa, począwszy od wystawienia tytułu egzekucyjnego, przez postępowanie o nadanie mu klauzuli wykonalności, po postępowanie egzekucyjne, ze szczególnym uwzględnieniem środków prawnych przysługujących Skarbowi Państwa w celu urzeczywistnienia ograniczenia jego odpowiedzialności.

I. Wprowadzenie

Skarb Państwa nie tylko nabywa prawa majątkowe podmiotów wykreślonych z KRS na podstawie art. 25d u.KRS i uznanych za wykreślone z KRS na podstawie art. 9 ust. 2a p.w.u.KRS, ale wstępuje również w ogół obowiązków tych podmiotów³. Za zobowiązania tych podmiotów Skarb Państwa ponosi ograniczoną odpowiedzialność – odpowiada tylko mieniem nabytym z mocy prawa po danym podmiocie (art. 25e ust. 2 u.KRS, art. 9 ust. 2b zd. 2 p.w.u.KRS). Tego rodzaju ograniczenie odpowiedzialności jest określane jako odpowiedzialność *cum viribus*

*patrimonii*⁴, co oznacza, że wierzyciele mogą kierować egzekucję tylko do konkretnych składników mienia, nie zaś do całego majątku dłużnika⁵. Jak wyjaśnił sam projektodawca, odpowiedzialność Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS, została ukształtowana na wzór odpowiedzialności spadkobierców za długi spadkowe na etapie przed

1 Dz.U. z 2021 r. poz. 112 ze zm. – dalej u.KRS.

2 Dz.U. Nr 121, poz. 770 ze zm. – dalej p.w.u.KRS.

3 Zob. J. Zawadzka, *Następstwo prawne Skarbu Państwa po podmiotach wykreślonych i uznanych za wykreślone z Krajowego Rejestru Sądowego oraz jego wpływ na prawa obciążające składniki mienia nabytego przez Skarb Państwa*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2021/7, s. 48–50.

4 Zob. też uzasadnienie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Sejm VII kadencji, druk sejm. nr 2816, s. 17 uzasadnienia.

5 Tym różni się ograniczenie odpowiedzialności *cum viribus patrimonii* od ograniczenia odpowiedzialności *pro viribus patrimonii* – w tym ostatnim przypadku wierzyciele mogą kierować egzekucję do każdego składnika majątku dłużnika, jednak jego odpowiedzialność jest ograniczona do pewnej określonej kwoty, którą ustala się z reguły na podstawie wartości oznaczonego składnika majątkowego lub masy majątkowej [zob. np. art. 55⁴ zd. 2, art. 999¹ § 1 zd. 2, art. 1000 § 1 zd. 2, art. 1031 § 2 zd. 1 ustawy z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.) – dalej k.c.; art. 41 § 2–3 ustawy z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)]. Zob. szerzej J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie* (oprac. A. Mączyński), Warszawa 1990, s. 183–184; W. Borysiak, E. Skowrońska-Bocian [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015, s. 661–662.

przyjęciem spadku (por. art. 1030 zd. 1 k.c.)⁶. W niniejszym opracowaniu zostaną przedstawione zasady rządzące odpowiedzialnością ograniczoną *cum viribus patrimonii*; przeanalizowane również zostanie, w jaki sposób i na jakim etapie postępowania Skarb Państwa może zrealizować ustawowe ograniczenie jego odpowiedzialności za mienie podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS. Należy zastrzec, że analiza będzie ograniczona do zagadnień dotyczących odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania prywatnoprawne podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS, z pominięciem problematyki odpowiedzialności za zobowiązania publicznoprawne.

2. Ograniczenie odpowiedzialności *cum viribus patrimonii*

W doktrynie i orzecznictwie nie budzi w zasadzie wątpliwości, że odpowiedzialność ograniczona *cum viribus patrimonii* w dalszym ciągu pozostaje odpowiedzialnością osobistą i nie jest odpowiedzialnością rzeczową, mimo że dłużnik odpowiada tylko wyodrębnioną masą majątkową⁷. Jak się podnosi, występują tu cechy charakterystyczne dla odpowiedzialności osobistej – ciąży ona na pewnej masie majątkowej, a nie na konkretnych przedmiotach majątkowych i to ta masa jest gwarancją spełnienia świadczenia na rzecz wierzyciela. Przedmioty majątkowe wchodzące do określonej masy (np. pożytki z rzeczy) również są objęte odpowiedzialnością, a przedmioty wychodzące z tej masy (np. gdy rzecz wchodząca w skład tej masy zostaje zbyta) zostają od tej odpowiedzialności zwolnione. Co więcej, w przypadku odpowiedzialności ograniczonej *cum viribus patrimonii* wierzycielowi nie przysługuje żadne prawo bezpośrednie i bezwzględne do określonej masy majątkowej⁸.

Te same zasady należy odnieść do odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone. Jest to więc odpowiedzialność osobista ograniczona do pewnej masy majątkowej.

Ze ściśle praktycznego punktu widzenia mówienie o „masie majątkowej” mogłoby się wydawać przesadzone, ponieważ podmiot wykreślony/uznany za wykreślony z KRS z reguły nie pozostawia po sobie żadnych składników mienia⁹, a jeśli już takowe pozostają, to są to pojedyncze

składniki, nie zaś masa majątkowa. To zaś mogłoby *de facto* zbliżać odpowiedzialność Skarbu Państwa do odpowiedzialności rzeczowej, gdyż w grę najczęściej będzie wchodziła tylko odpowiedzialność z jednego konkretnego składnika majątkowego. Ten ściśle faktyczny aspekt nie zmienia jednak ogólnych zasad, w oparciu o które skonstruowane zostało w przepisach ustawowych nabycie przez Skarb Państwa mienia po podmiotach wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS oraz odpowiedzialność Skarbu Państwa za zobowiązania tych podmiotów. Nabycie to zostało zaś skonstruowane jako nabycie *ex lege* wszelkiego mienia (wszelkich praw majątkowych – art. 44 k.c.) pozostałego po danym podmiocie, a więc całej masy majątkowej. Odpowiedzialność Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS pozostaje zatem odpowiedzialnością osobistą, a nie rzeczową¹⁰.

W przypadku odpowiedzialności za długi spadkowe majątek spadkowy zachowuje odrębność do chwili przyjęcia spadku przez spadkobiercę (ewentualnie upływu terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku). Wyrazem tej odrębności jest m.in. to, że w okresie tym egzekucja w celu zaspokojenia długów spadkowych może być prowadzona tylko ze spadku, a wierzyciele osobiści spadkobiercy nie mogą kierować egzekucji do składników majątku spadkowego – majątek ten przed przyjęciem spadku może służyć tylko zaspokojeniu długów spadkowych (zob. art. 836 Kodeksu postępowania cywilnego¹¹). Ustawa nie przewiduje jednak analogicznych regulacji w odniesieniu do mienia nabytego przez Skarb Państwa na podstawie art. 25e ust. 1 u.KRS oraz art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS, a w szczególności regulacjom materialnoprawnym wyznaczającym granice odpowiedzialności Skarbu Państwa *cum viribus patrimonii* nie towarzyszą unormowania proceduralne, które określałyby zasady egzekucji z mienia pozostałego po podmiotach wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS.

Jak się wydaje, mimo braku odpowiednika art. 836 k.p.c. należy przyjąć, że również mienie nabyte przez Skarb Państwa po podmiotach wykreślonych/uznanych za wykreślone pozostaje, z punktu widzenia odpowiedzialności za zobowiązania tych podmiotów, oddzielone od pozostałego mienia Skarbu Państwa. Odrębność taką można wyprowadzić z brzmienia art. 25e ust. 2 u.KRS oraz art. 9 ust. 2b zd. 2 p.w.u.KRS. Wierzyciele osobiści Skarbu Państwa nie powinni zatem być zaspokajani z tego mienia, dopóki jest jeszcze możliwe, że mienie to będzie potrzebne do zaspokojenia roszczeń wymienionych w ustawie osób uprawnionych do uzyskania zaspokojenia z tych składników majątkowych.

W odniesieniu do odpowiedzialności za długi spadkowe owa przejściowa odrębność majątku spadkowego

⁶ Uzasadnienie..., s. 17.

⁷ E. Drozd [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, *Prawo spadkowe*, red. J. St. Piątkowski, Ossolineum 1986, s. 364; J. Gwiżdżomorski, *Prawo...*, s. 183; W. Borysiak, E. Skowrońska-Bocian [w:] *System...*, s. 662; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6, *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1030 k.c., teza 3; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, art. 1030 k.c., nb 4.

⁸ E. Drozd [w:] *System...*, s. 364; J. Gwiżdżomorski, *Prawo...*, s. 181–182; W. Borysiak, E. Skowrońska-Bocian [w:] *System...*, s. 662.

⁹ Tak w każdym razie być powinno, zwłaszcza w odniesieniu do podmiotów wykreślonych z KRS bez przeprowadzania postępowania likwidacyjnego, ponieważ przesłanką rozwiązania takiego podmiotu na podstawie art. 25d u.KRS powinno być właśnie ustalenie, że podmiot ten nie posiada zbywalnego majątku.

¹⁰ Błędnie przyjął więc Sąd Okręgowy w Gdańsku w wyroku z 31.01.2017 r., XV C 582/16 (LEX nr 2245462), że odpowiedzialność Skarbu Państwa wobec wierzycieli spółki wykreślonej z KRS jest odpowiedzialnością „jedynie rzeczową – do wartości nabytego majątku”. Nietrafne jest również to ostatnie stwierdzenie sugerujące, jakoby odpowiedzialność ta była ograniczona *pro viribus patrimonii*.

¹¹ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 ze zm.) – dalej k.p.c.

ma jednak dużo bardziej uchwytne granice czasowe – kończy się z chwilą przyjęcia spadku przez spadkobiercę, ewentualnie z chwilą bezskutecznego upływu terminu do złożenia przez spadkobiercę oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (zob. art. 1015 § 1–2 k.c.). Takiej klarownej granicy czasowej nie ma w przypadku mienia nabytego przez Skarb Państwa na podstawie art. 25e ust. 1 u.KRS oraz art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS. Zasadniczo będzie to okres roku od nabycia mienia, ponieważ z upływem tego terminu wygasają roszczenia, które mogą być zaspokojone z mienia nabytego przez Skarb Państwa. Jednakże roszczenia te nie wygasają po roku, jeśli przed upływem tego terminu wierzyciel będzie dochodził swojego roszczenia wobec Skarbu Państwa, a w sytuacji gdy przed nabyciem mienia przez Skarb Państwa wierzyciel uzyskał już tytuł egzekucyjny przeciwko Skarbowi Państwa – jeśli w terminie roku od nabycia mienia przez Skarb Państwa wierzyciel złoży wniosek o wszczęcie egzekucji ze składników tego mienia¹² (zob. art. 25e ust. 4 u.KRS, art. 9 ust. 2c p.w.u.KRS).

Po upływie roku od nabycia mienia przez Skarb Państwa można zatem wstępnie stwierdzić, czy istnieją roszczenia, które mogą być zaspokojone ze składników mienia nabytego przez Skarb Państwa. Jeśli jednak wierzyciele podejmą opisane czynności przed upływem tego terminu, w szczególności jeżeli w tym czasie po raz pierwszy wystąpią przeciwko Skarbowi Państwa ze swoimi roszczeniami, to dopiero po latach może się wyjaśnić, czy składniki mienia nabytego na podstawie art. 25e ust. 1 u.KRS oraz art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS będą potrzebne do zaspokojenia wierzycieli podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS, a zatem czy nadal potrzebne jest utrzymywanie ich odrębności od pozostałego majątku Skarbu Państwa (to samo dotyczy roszczeń osób wymienionych w art. 25e ust. 3 u.KRS). Negatywnie należy jednak ocenić brak sprecyzowania momentu, w którym mienie nabyte przez Skarb Państwa na podstawie art. 25e ust. 1 u.KRS i art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS przestaje być odrębną masą majątkową mającą służyć zaspokojeniu wierzycieli podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS oraz zaspokojeniu podmiotów uprawnionych do udziału w majątku likwidacyjnym. W przypadku odrębności majątku spadkowego kwestia ta jest doprecyzowana w art. 836 k.p.c. i nie rodzą się wątpliwości dotyczące tego, czy i kiedy wierzyciele osobiści spadkobiercy mogą kierować egzekucję do składników majątku spadkowego. W odniesieniu do mienia nabytego przez Skarb Państwa analogicznej regulacji nie ma, co w praktyce może prowadzić nawet do zanegowania przez organy stosujące prawo owej odrębności składników mienia nabytego przez Skarb Państwa w celu zagwarantowania uprawnionym podmiotom uzyskania zaspokojenia z tego mienia.

12 W orzecznictwie przyjęto, że musi to być wniosek o wszczęcie egzekucji skierowany już przeciwko Skarbowi Państwa, zatem w terminie rocznym, o którym mowa w art. 25e ust. 4 zd. 2 u.KRS oraz art. 9 ust. 2c zd. 2 p.w.u.KRS, wierzyciel musi uzyskać na tytuł egzekucyjny przeciwko „pierwotnemu” dłużnikowi klauzulę wykonalności przeciwko Skarbowi Państwa oraz złożyć wniosek o wszczęcie postępowania egzekucyjnego przeciwko Skarbowi Państwa (zob. postanowienie SA w Katowicach z 12.06.2017 r., V ACz 565/17, LEX nr 2317652; postanowienie SA w Szczecinie z 6.03.2018 r., I ACz 80/18, niepubl.).

3. Realizacja ograniczenia odpowiedzialności Skarbu Państwa

3.1. Zastrzeżenie ograniczenia odpowiedzialności w tytule egzekucyjnym

Z art. 803 k.p.c.¹³ wynika, że tytuł wykonawczy stanowi podstawę do prowadzenia egzekucji o całe objęte nim roszczenie i ze wszystkich części majątku dłużnika, chyba że z jego treści wynika co innego. Jeśli odpowiedzialność dłużnika jest ograniczona, to może się on na to ograniczenie powoływać tylko wówczas, gdy zostało ono zastrzeżone w tytule wykonawczym (art. 837 k.p.c., z wyjątkami przewidzianymi w tym przepisie).

Ograniczenie odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS powinno znajdować odzwierciedlenie już w tytule egzekucyjnym wydanym przeciwko Skarbowi Państwa, jeśli tytułem tym jest orzeczenie sądu.

Sytuacja taka może mieć miejsce wówczas, gdy w toku postępowania sądowego prowadzonego przez wierzyciela przeciwko podmiotowi wykreślonemu/uznanemu za wykreślony z KRS podmiot ten traci byt prawny i postępowanie w sprawie (po zawieszeniu) zostaje podjęte z udziałem Skarbu Państwa jako ogólnego następcy prawnego (art. 180 § 1 pkt 2 k.p.c.¹⁴), w związku z czym orzeczenie kończące postępowanie w sprawie zapada już przeciwko Skarbowi Państwa. Sąd w wyroku uwzględniającym powództwo wierzyciela powinien przyznać Skarbowi Państwa uprawnienie do powoływania się w toku postępowania egzekucyjnego na ograniczenie odpowiedzialności do składników mienia nabytego po „pierwotnym” dłużniku (art. 319 k.p.c.). W orzecznictwie przyjmuje się jednolicie, że sąd ma obowiązek z urzędu zamieścić w orzeczeniu zastrzeżenie z art. 319 k.p.c., gdy zachodzi przypadek ograniczonej odpowiedzialności dłużnika, nawet jeśli okoliczności wskazujące na ograniczenie odpowiedzialności ujawnią się dopiero w postępowaniu przed sądem drugiej instancji¹⁵. Podobnie będzie w przypadku,

13 W niniejszym opracowaniu pominięto kwestię realizacji ograniczonej odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS, a dochodzonych w trybie egzekucji administracyjnej.

14 Por. postanowienie SO w Warszawie z 19.04.2018 r., XXIII Gz 276/18, LEX nr 2503418.

15 Zob. m.in. wyroki SN z 7.05.1972 r., I PR 426/70, OSNCP 1972/4, poz. 67; z 9.09.1976 r., IV PR 135/76, OSNCP 1977/4, poz. 80; z 22.10.1977 r., II CR 335/77, OSNC 1978/9, poz. 159. Taki pogląd przeważa też w doktrynie (zob. w szczególności E. Skowrońska-Kuśnierz, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 22 października 1977 r.*, II CR 335/77, „Nowe Prawo” 1979/7–8, s. 186; S. Dalka, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 22 października 1977 r.*, II CR 335/77, „Palestra” 1979/11–12, s. 104; Z. Świeboda, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 22 października 1977 r.*, II CR 335/77, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1979/6, s. 106; M. Romańska, *Ograniczenie odpowiedzialności dłużnika. Wybrane zagadnienia procesowe*, „Polski Proces Cywilny” 2011/4, s. 9; J. May, *Środki prawne służące wykazaniu ograniczonej odpowiedzialności spadkobierców za długi spadkowe* [w:] *Ars in vita. Ars in iure. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Jankowskiemu*, red. A. Barańska, S. Cieślak, Warszawa 2018, s. 874). Odmienne H. Pietrkowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 5, *Postępowanie egzekucyjne*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, art. 792 k.p.c., teza 1, oraz A. Marciniak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 4, *Komentarz. Art. 730–1095¹*, red. A. Marciniak, Warszawa 2020, art. 792 k.p.c., nb 1, których zdaniem w postępowaniu rozpoznawczym sąd „może” zastrzec dłużnikowi prawo do powoływania się na ograniczenie jego odpowiedzialności, natomiast obowiązek taki ciąży na sędzię w razie nadawania klauzuli wykonalności (art. 792 k.p.c.).

gdy dopiero po wykreśleniu/uznaniu podmiotu za wykreślony z KRS wierzyciel takiego podmiotu zainicjuje postępowanie przeciwko Skarbowi Państwa w celu dochodzenia swoich roszczeń – wyrok wydany przeciwko Skarbowi Państwa powinien zawierać zastrzeżenie, o którym mowa w art. 319 k.p.c. Po zaopatrzeniu takiego wyroku w klauzulę wykonalności będzie możliwe wszczęcie postępowania egzekucyjnego ze składników mienia nabytych przez Skarb Państwa na podstawie art. 25e ust. 1 u.KRS albo art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS¹⁶. Zaniechanie zamieszczenia w orzeczeniu zastrzeżenia o prawie dłużnika do powoływania się na ograniczenie odpowiedzialności uzasadnia złożenie wniosku o uzupełnienie orzeczenia (art. 351 § 1 k.p.c.); samo w sobie nie uzasadnia natomiast zaskarżenia takiego orzeczenia co do istoty, ponieważ brak jest substratu zaskarżenia wobec niezamieszczenia w orzeczeniu zastrzeżenia z art. 319 k.p.c.¹⁷

Zastrzegając dłużnikowi w orzeczeniu uprawnienie do powoływania się w postępowaniu egzekucyjnym na ograniczenie odpowiedzialności (art. 319 k.p.c.), sąd nie wymienia przedmiotów majątkowych, do których odpowiedzialność dłużnika jest ograniczona, nie wskazuje też ich wartości. Dla sądu procesowego na etapie rozpoznania sporu o istnienie konkretnego zobowiązania nie ma znaczenia okoliczność, jakim majątkiem dysponuje dłużnik, gdyż ustalenie tego następuje w postępowaniu egzekucyjnym.

Zasada ta nie ulega zmianie, gdy sąd stosuje art. 319 k.p.c. Do kognicji sądu procesowego nie należy badanie, czy istnieje majątek pozwalający na zaspokojenie przypadającej na rzecz wierzyciela należności¹⁸. Przy stosowaniu art. 319 k.p.c. istotne jest tylko to, czy zachodzi materialnoprawna podstawa ograniczenia odpowiedzialności dłużnika za zobowiązanie objęte wydawanym przez sąd orzeczeniem.

Tak też sytuacja przedstawia się w przypadku, gdy ograniczenie odpowiedzialności dłużnika wynika z przepisów prawa spadkowego, w razie przyjęcia przez spadkobiercę spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Nie ma podstaw, aby w postępowaniu o zasądzenie świadczenia pozwany spadkobierca, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza, bronił się, dowodząc, że w spadku nie ma żadnych aktywów, czy też że zaspokoił już długi spadkowe wyczerpujące wartość czynną spadku. Dowodzenie przez dłużnika, że nie ma składników majątkowych, z których ponosiłby odpowiedzialność, nie może być podstawą oddalenia powództwa wierzyciela. Spadkobierca przegra więc proces z wierzycielem o zasądzenie świadczenia, a zamieszczone w orzeczeniu sądu zastrzeżenie ograniczonego charakteru odpowiedzialności pozwanego będzie miało znaczenie dopiero w toku postępowania egzekucyjnego¹⁹. Ustalenie, czy w skład spadku wchodzi majątek

pozwalający na zaspokojenie wierzytelności obciążających spadkobiercę, należy bowiem do postępowania egzekucyjnego²⁰. Jest to pogląd tym bardziej uzasadniony, jeśli weźmie się pod uwagę, że składniki majątkowe, z których dłużnik ponosi odpowiedzialność albo które zwiększają górną granicę jego odpowiedzialności, mogą się ujawnić dopiero na etapie egzekucji, już po wydaniu orzeczenia kończącego postępowanie rozpoznawcze. Z tej perspektywy prawomocne oddalenie powództwa wierzyciela spadkowego z powodu braku aktywów spadku byłoby krzywdzące dla wierzyciela.

Powyższe zasady należy też odnieść do dochodzenia odpowiedzialności Skarbu Państwa za wierzytelności podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS.

W postępowaniu rozpoznawczym prowadzonym przeciwko Skarbowi Państwa przez wierzyciela takiego podmiotu sąd nie powinien więc badać zdolności Skarbu Państwa do wykonania zobowiązania i zaspokojenia wierzyciela, a ustalenie, czy istnieje mienie, które Skarb Państwa nabył na podstawie art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS oraz art. 25e ust. 1 u.KRS, powinno następować w postępowaniu egzekucyjnym.

W postępowaniu rozpoznawczym sąd może co najwyżej uznać dochodzenie przez wierzyciela roszczenia wobec Skarbu Państwa za nadużycie prawa podmiotowego (art. 5 k.c.), ale takich ocen należy dokonywać z dużą ostrożnością.

Dlatego też za błędne należy uznać stanowisko, zgodnie z którym w razie niewykazania przez wierzyciela w postępowaniu prowadzonym przeciwko Skarbowi Państwa, że istnieją (bądź mogą się ujawnić w najbliższej przyszłości) składniki majątkowe, z których Skarb Państwa może ponosić odpowiedzialność za określone zobowiązanie podmiotu wykreślonego/uznanego za wykreślony z KRS, powództwo skierowane przez wierzyciela przeciwko Skarbowi Państwa musi zostać oddalone²¹. Przesłanka uwzględnienia powództwa wierzyciela przeciwko Skarbowi Państwa w postaci wykazania istnienia mienia podmiotu wykreślonego/uznanego za wykreślony z KRS

20 Wyrok SN z 9.09.1976 r., IV PR 135/76; uzasadnienie wyroku SN z 29.04.2011 r., I CSK 439/10; wyrok SA w Gdańsku z 27.06.2013 r., I ACA 255/13, LEX nr 1388797; M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 10; J. May, *Środki...*, s. 877. Stanowisko to kwestionuje G. Gorczyński, *O ograniczonej odpowiedzialności spadkobierców, czyli skoro miało być tak dobrze, dlaczego jest tak źle?* [w:] *Egzekucja z majątku spadkowego. Ograniczona i nieograniczona odpowiedzialność za długi spadkowe*, red. M. Załucki, Warszawa 2016, s. 152–153. Natomiast zdaniem J. Gudowskiego sąd w postępowaniu rozpoznawczym może co najwyżej, jeśli są do tego podstawy, ocenić żądanie wierzyciela z punktu widzenia art. 5 k.c. – zob. J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, art. 319 k.p.c., teza 5.

21 Tak jednak przyjął Sąd Apelacyjny w Gdańsku (wyrok z 31.01.2017 r., XV C 582/16), który, oddalając powództwo wierzyciela przeciwko Skarbowi Państwa, stwierdził, że „Skarb Państwa ponosi odpowiedzialność wobec wierzyciela wykreślonego z KRS-u spółki wyłącznie wtedy, gdy mienie po wykreślonej spółce zostało przez niego nabyte, zatem jest to odpowiedzialność jedynie rzeczowa – do wartości nabytego majątku” oraz że „podstawa odpowiedzialności pozwanego uwarunkowana jest wcześniejszym uprawdopodobnieniem przez stronę powodową, że istnieje potencjalne mienie wykreślonej spółki, które może zostać nabyte przez Skarb Państwa i z którego to będą mogli zostać zaspokojeni wierzyciele. W niniejszej sprawie, na dzień zamknięcia rozprawy ustalono, że wykreślona spółka majątku nie posiadała, nie zostało też uprawdopodobnione przez powoda, że takie mienie nadające się do egzekucji może zostać ujawnione w najbliższej przyszłości”. Jak wynika z uzasadnienia wyroku, poważne zastrzeżenia sądu budziła w tej sprawie postawa wierzyciela, który przez wiele lat pozostawał bierny i nie dochodził swoich roszczeń wobec podmiotu wykreślonego następnie z KRS (zaczął ich dochodzić dopiero wobec Skarbu Państwa). W takich przypadkach sąd ma jednak możliwość dokonania oceny żądania powoda na podstawie art. 5 k.c.

16 Uzasadnienie..., s. 18–19.

17 Por. J. May, *Środki...*, s. 875, 876. Nie oznacza to, że zaskarżenie orzeczenia co do istoty nie może nastąpić z innych przyczyn.

18 Tak Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z 29.04.2011 r., I CSK 439/10, LEX nr 960500; zob. też M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 10.

19 K. Osajda [w:] *Komentarze prawa prywatnego*, t. IVA, *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 1220; E. Rudkowska-Ząbczyk [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Legalis 2021, art. 319 k.p.c., nb 6.

nie wynika też z art. 25e ust. 4 zd. 1 u.KRS ani z art. 9 ust. 2c zd. 1 p.w.u.KRS.

Zrozumiałe są obiekcje wobec zasadności obciążenia Skarbu Państwa – jako strony przegrywającej – kosztami procesu prowadzonego przez wierzyciela podmiotu wykreślonego/uznanego za wykreślony z KRS, zwłaszcza w przypadkach gdy niewielkie (czy wręcz zerowe) są szanse na ujawnienie się mienia pozostałego po takim podmiocie, które przeszłoby na Skarb Państwa i mogło służyć zaspokojeniu wierzycieli. Jak się jednak wydaje, dokonując oceny okoliczności konkretnego przypadku, w wyroku uwzględniającym powództwo wierzyciela przeciwko Skarbowi Państwa sąd może odstąpić (całkowicie lub częściowo) od obciążania Skarbu Państwa kosztami procesu na podstawie art. 102 k.p.c. Jeśli na etapie postępowania egzekucyjnego nie zostanie ujawnione mienie, z którego Skarb Państwa ponosiłby odpowiedzialność wobec takiego wierzyciela, to sam wyrok zasądający (zaopatrzony w zastrzeżenie z art. 319 k.p.c.) nie spowoduje pogorszenia sytuacji prawnej Skarbu Państwa.

Należy postulować uważne formułowanie przez sąd wzmianki o prawie Skarbu Państwa do powoływania się na ograniczoną odpowiedzialność. Z treści tej wzmianki powinien precyzyjnie wynikać rodzaj ograniczenia odpowiedzialności, tj. że Skarb Państwa ponosi odpowiedzialność „z mienia” nabytego po określonym podmiocie z mocy ustawy na podstawie art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS albo art. 25e ust. 1 u.KRS. Przykłady z dotychczasowej praktyki orzeczniczej pokazują bowiem, że niekiedy to zastrzeżenie ograniczonej odpowiedzialności jest formułowane w sposób mylący, mogący sugerować, jakoby odpowiedzialność Skarbu Państwa była ograniczona do pewnej kwoty wyznaczonej wartością mienia nabytego przez Skarb Państwa po podmiocie wykreślonym z KRS, podczas gdy różnica między odpowiedzialnością „do górnej granicy” a odpowiedzialnością z określonej masy majątkowej jest zasadnicza. Jak się wydaje, wzmianka o prawie do powoływania się na ograniczoną odpowiedzialność nie powinna zawierać informacji o konkretnych składnikach mienia, z których Skarb Państwa ponosi tę odpowiedzialność, ponieważ mogłoby to naruszać prawa wierzyciela w przypadku, gdyby dopiero w toku postępowania egzekucyjnego ujawnione zostały składniki mienia niewymienione w tytule egzekucyjnym i wykonawczym, a z których w świetle prawa materialnego Skarb Państwa ponosiłby odpowiedzialność.

3.2. Zastrzeżenie ograniczenia odpowiedzialności w klauzuli wykonalności

Jeżeli przed utratą bytu prawnego swojego dłużnika wierzyciel uzyskał przeciwko niemu tytuł egzekucyjny, wierzyciel będzie mógł na podstawie tego tytułu egzekucyjnego skierować egzekucję do składników mienia nabytego przez Skarb Państwa; będzie jednak musiał najpierw wystąpić o nadanie temu tytułowi egzekucyjnemu klauzuli wykonalności przeciwko Skarbowi Państwa²². Podstawą

²² Należy też przypomnieć, że wierzyciel posiadający tytuł wykonawczy przeciwko Skarbowi Państwa nie może na jego podstawie uzyskać hipoteki przymusowej, ponieważ niedopuszczalne jest obciążenie nieruchomości Skarbu Państwa hipoteką przymusową. Jak stanowi art. 109 ustawy z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych

prawną nadania takiej klauzuli jest art. 25e ust. 6 u.KRS albo art. 9 ust. 2e p.w.u.KRS²³. Podobnie, jeśli w toku postępowania egzekucyjnego prowadzonego przeciwko „pierwotnemu” dłużnikowi doszło do jego wykreślenia z KRS (albo został on uznany za wykreślony z KRS), postępowanie egzekucyjne może być prowadzone przeciwko Skarbowi Państwa po nadaniu przeciwko niemu klauzuli wykonalności na podstawie art. 25e ust. 6 u.KRS albo art. 9 ust. 2e p.w.u.KRS²⁴.

W klauzuli wykonalności sąd ma obowiązek z urzędu zastrzec Skarbowi Państwa prawo powoływania się w toku postępowania egzekucyjnego na ograniczoną odpowiedzialność z uwagi na „odpowiednie” stosowanie art. 792 k.p.c.

Zaniechanie zamieszczenia w klauzuli wykonalności tego zastrzeżenia uzasadnia złożenie wniosku o uzupełnienie postanowienia o nadaniu klauzuli wykonalności (art. 351 § 1 w zw. z art. 361 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.), samo w sobie nie uzasadnia natomiast złożenia zażalenia na to postanowienie, ponieważ brak jest substratu zaskarżenia wobec niezamieszczenia w orzeczeniu zastrzeżenia o uprawnieniu do powoływania się na ograniczenie odpowiedzialności²⁵.

Wątpliwa wydaje się dopuszczalność zastrzeżenia Skarbowi Państwa w klauzuli wykonalności uprawnienia do powoływania się na ograniczenie odpowiedzialności w toku postępowania egzekucyjnego w przypadkach, gdy w treści tytułu egzekucyjnego pochodzącego od sądu i wydanego już przeciwko Skarbowi Państwa jako następcy

i hipotecznej (Dz.U. z 2019 r. poz. 2204 ze zm.), hipoteka przymusowa w przypadku nieruchomości Skarbu Państwa może być ustanowiona tylko w przypadkach określonych w przepisach szczególnych, a takich przepisów nie zawiera ani ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym, ani przepisy wprowadzające tę ustawę. Wyjątek od tej zasady jest ustanowiony w art. 26 ust. 1 ustawy z 13.10.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 423 ze zm.), lecz dotyczy on tylko zabezpieczenia hipoteką przymusową należności ZUS wobec państwowej jednostki organizacyjnej niebędącej jednostką budżetową.

²³ W uzasadnieniu projektu ustawy z 28.11.2014 r. o zmianie ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1924) projektodawca wskazał, że podstawą prawną nadania tytułowi egzekucyjnemu klauzuli wykonalności przeciwko Skarbowi Państwa będzie art. 788 k.p.c. (Uzasadnienie..., s. 19), ale pierwotny projekt tej nowelizacji nie zawierał art. 25e ust. 6 u.KRS ani art. 9 ust. 2e p.w.u.KRS. Oba te przepisy należy zaś uznać za regulacje szczególne wobec art. 788 k.p.c. wyłączające zastosowanie tego ostatniego przepisu. Zob. też postanowienie SA w Szczecinie z 6.03.2018 r., I ACz 80/18 oraz T. Szczerkowski [w:] *Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2021, art. 25e u.KRS, nb 35.

²⁴ Klauzula wykonalności nadana przeciwko pierwotnemu dłużnikowi nie mogłaby stanowić podstawy prowadzenia egzekucji przeciwko Skarbowi Państwa. W orzecznictwie dominuje obecnie pogląd, że jeśli przejście uprawnienia lub obowiązku na inną osobę nastąpiło w toku postępowania egzekucyjnego, art. 788 k.p.c. również znajduje zastosowanie, a zatem prowadzenie dalszego postępowania egzekucyjnego wobec następcy dłużnika wymaga uzyskania przeciwko niemu klauzuli wykonalności (zob. uchwały SN: z 29.10.2004 r., III CZP 63/04, OSNC 2005/10, poz. 174; z 5.03.2009 r., III CZP 4/09, OSNC 2010/1, poz. 2 z aprobowaną głosem M. Mulińskiego, „Przeegląd Prawa Egzekucyjnego” 2010/4, s. 121 i n.; z 26.06.2014 r., III CZP 46/14, OSNC 2015/4, poz. 42; z 26.02.2015 r., III CZP 106/14, OSNC 2016/1, poz. 1). We wcześniejszym orzecznictwie Sądu Najwyższego prezentowane były stanowiska odmienne, zgodnie z którymi zmiana dłużnika lub wierzyciela po wszczęciu postępowania egzekucyjnego nie wymaga uwidocznienia w klauzuli wykonalności i wystarczy wykazanie organowi egzekucyjnemu przejścia obowiązku lub uprawnienia odpowiednim dokumentem, a wręcz nadanie klauzuli wykonalności przeciwko poprzednikowi prawnemu wyłącza możliwość jej późniejszego nadania przeciwko następcy prawnemu dłużnika (zob. postanowienia SN z: 30.01.1975 r., II CZ 5/75, OSPiKA 1976/2, poz. 37 oraz z 2.07.1975 r., I CZ 98/75, OSNC 1976/6, poz. 142 oraz z 9.06.1978 r., III CRN 97/78, OSPiKA 1979/2, poz. 29, a także uchwałę SN z 22.02.1984 r., III CZP 2/84, OSNCP 1984/9, poz. 153).

²⁵ Tak, w odniesieniu do ograniczenia odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe, J. May, *Srodki...*, s. 875, 876. Odmienne S. Szczurek [w:] *Egzekucja sądowa w prawie polskim*, red. Z. Szczurek, Sopot 2015, s. 337, którego zdaniem brak w treści klauzuli wykonalności zastrzeżenia o ograniczeniu odpowiedzialności następcy dłużnika daje podstawę do zaskarżenia zażaleniem postanowienia o nadaniu klauzuli wykonalności (podobnie M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 14, 16).

prawnemu podmiotowi wykreślonego/uznanego za wykreślony z KRS, uprawnienie takie z różnych przyczyn nie zostało zastrzeżone, a żadna ze stron postępowania nie wniosła o uzupełnienie orzeczenia o to zastrzeżenie na podstawie art. 351 § 1 k.p.c. Podkreśla się bowiem, iż postępowanie klauzulowe nie może służyć uzupełnieniu tytułu egzekucyjnego wzmiankami o ograniczonej odpowiedzialności dłużnika, gdy wzmianek takich nie poczynił podmiot wystawiający tytuł egzekucyjny mimo istnienia ku temu podstawy, chyba że ustawodawca wyraźnie na to zezwoli²⁶.

W przypadku odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS stosowanie art. 792 k.p.c., i tym samym możliwość uzupełnienia dopiero na etapie postępowania klauzulowego brakującej wzmianki o prawie do powoływania się na ograniczoną odpowiedzialność, może budzić zastrzeżenia, ponieważ odesłanie do art. 792 k.p.c. zostało zamieszczone tylko w art. 25e ust. 6 u.KRS i art. 9 ust. 2e p.w.u.KRS, a więc w przepisach dotyczących jedynie nadawania przeciwko Skarbowi Państwa klauzuli wykonalności tytułom egzekucyjnym wystawionym przeciwko „pierwotnym” dłużnikom (podmiotom wykreślonym/uznanym za wykreślone z KRS). Poza zakresem zastosowania tych przepisów pozostają sytuacje, gdy tytuł egzekucyjny został wystawiony od razu przeciwko Skarbowi Państwa, a więc obowiązek nie przeszedł na następcę prawnego dopiero po powstaniu tytułu egzekucyjnego. Brak zatem regulacji wprost zezwalającej w takim przypadku na uzupełnienie treści tytułu egzekucyjnego dopiero na etapie postępowania klauzulowego. Regulacją taką nie jest sam art. 792 k.p.c., ponieważ on także dotyczy tylko przypadków, gdy przeciwko następcy prawnemu dłużnika nadawana jest klauzula wykonalności na tytuł egzekucyjny wystawiony uprzednio wobec dłużnika (poprzednika prawnego)²⁷.

Niewielkie prawdopodobieństwo (a nawet brak prawdopodobieństwa) ujawnienia się mienia pozostawionego przez podmiot wykreślony/uznany za wykreślony z KRS, z którego Skarb Państwa mógłby ponosić odpowiedzialność za zobowiązania takiego podmiotu, nie może być podstawą oddalenia wniosku wierzyciela o nadanie przeciwko Skarbowi Państwa, w oparciu o art. 9 ust. 2e p.w.u.KRS albo art. 25e ust. 6 u.KRS, klauzuli wykonalności tytułowi egzekucyjnemu wystawionemu wobec „pierwotnego” dłużnika. Kwestia istnienia składników majątkowych, z których mogłaby być prowadzona egzekucja przeciwko Skarbowi Państwa, powinna być ustalana w toku postępowania egzekucyjnego.

3.3. Dopuszczalność powództwa przeciwegzekucyjnego

Do rozważenia pozostaje jeszcze sytuacja prawna Skarbu Państwa w przypadkach, gdy w tytule egzekucyjnym nie zostanie zastrzeżone na podstawie art. 319 k.p.c. prawo do powoływania się na ograniczenie odpowiedzialności i zastrzeżenie takie nie zostanie też zamieszczone w klauzuli wykonalności nadanej przeciwko Skarbowi Państwa. Przyjmując, że sąd stosuje z urzędu zarówno art. 319, jak i art. 792 k.p.c., brak zastrzeżenia ograniczenia odpowiedzialności Skarbu Państwa może być wynikiem błędów sądu albo (co wydaje się mniej prawdopodobne) braku wiedzy sądu o tym, iż w danym przypadku odpowiedzialność Skarbu Państwa jest ograniczona, przy jednoczesnym zaniechaniu wystąpienia przez Skarb Państwa z wnioskiem o uzupełnienie orzeczenia będącego tytułem egzekucyjnym/klauzuli wykonalności (na podstawie art. 351 § 1 k.p.c.) o zastrzeżenie dotyczące ograniczenia odpowiedzialności. Możliwe są również przypadki, w których tytuł egzekucyjny nie jest orzeczeniem sądowym i dlatego nie zawiera wzmianki z art. 319 k.p.c., a w klauzuli wykonalności nadawanej na podstawie art. 25e ust. 6 u.KRS albo art. 9 ust. 2e p.w.u.KRS błędnie nie zastrzeżono Skarbowi Państwa prawa do powoływania się na ograniczenie jego odpowiedzialności.

W powyższych sytuacjach możliwość powołania się przez Skarb Państwa na ograniczoną odpowiedzialność za zobowiązania wierzycieli podmiotu wykreślonego/uznanego za wykreślony z KRS będzie problematyczna. W wyroku z 9.09.1976 r., IV PR 135/76, Sąd Najwyższy dopuścił możliwość dochodzenia uprawnień wynikających z ograniczenia zakresu odpowiedzialności dłużnika w postępowaniu o ustalenie (art. 189 k.p.c.). W doktrynie pogląd ten spotkał się jednak z krytyką²⁸; również w nowszym orzecznictwie Sąd Najwyższy zanegował to stanowisko i podkreślił, że wyrok wydany w sprawie o ustalenie nie może prowadzić do podważenia czy choćby ograniczenia uprawnień, które dla wierzyciela wynikają z wydanego mu tytułu wykonawczego, stosownie do art. 803 k.p.c.²⁹ Sąd Najwyższy stwierdził ponadto, że gdy okoliczności, z których wynikało ograniczenie odpowiedzialności dłużnika, istniały już w czasie, gdy toczyło się postępowanie rozpoznawcze, nie miałyby również podstaw powództwo opozycyjne dłużnika. Z art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c. wynika bowiem, że dłużnik może żądać pozbawienia tytułu wykonawczego wykonalności w całości lub części albo ograniczenia, jeżeli po powstaniu tytułu egzekucyjnego nastąpiło zdarzenie, wskutek którego zobowiązanie wygasło albo nie może być egzekwowane. Gdy tytułem jest orzeczenie sądowe, dłużnik może oprzeć powództwo także na zdarzeniach, które nastąpiły po zamknięciu rozprawy. Jak przyjął

26 M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 11–14; M. Muliński [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz*, Art. 730–1217, red. J. Jankowski, Warszawa 2019, art. 792 k.p.c., nb 7 i literatura przywołana w tych opracowaniach. W odniesieniu do ograniczonej odpowiedzialności spadkobiercy, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza, i przeciwko któremu został wystawiony tytuł egzekucyjny, za dopuszczalnością zastrzeżenia ograniczonej odpowiedzialności dopiero w klauzuli wykonalności opowiada się jednak J. May, *Środki...*, s. 874–875, 876.

27 Zob. m. in. M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 13; H. Pietrzowski [w:] *Kodeks...*, art. 792 k.p.c., teza 7; M. Muliński [w:] *Kodeks...*, art. 792 k.p.c., nb 2 i 7; A. Marciniak [w:] *Kodeks...*, art. 792 k.p.c., nb 2.

28 Zob. np. M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 10; J. Gudowski [w:] *Kodeks...*, art. 319 k.p.c., teza 4. W dawniejszych wypowiedziach doktryny spotkać się można z poglądami aprobującymi dopuszczalność ustalenia ograniczonej odpowiedzialności spadkobiercy na podstawie art. 189 k.p.c.; zob. W. Siedlecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1969, s. 482 i n.; K. Piasecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, t. 2, red. J. Jodłowski, K. Piasecki, Warszawa 1989, s. 510; w nowszej literaturze za dopuszczalnością powództwa o ustalenie opowiada się też K. Flaga-Gieruszyńska [w:] K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2019, art. 319 k.p.c., nb 6.

29 Zob. uzasadnienie wyroku SN z 29.04.2011 r., I CSK 439/10.

Sąd Najwyższy, na drodze powództwa opozycyjnego nie można uzyskać zmiany brzmienia tytułu wykonawczego wydanego przeciwko dłużnikowi, i to z powołaniem się na okoliczności, które powstały, zanim jeszcze doszło do wystawienia tytułu wykonawczego. Sąd Najwyższy podkreślił, że jeśli tytułem wykonawczym jest prawomocny wyrok zasądający świadczenie, to w relacjach między stronami korzysta on z powagi rzeczy osądzonej (art. 366 k.p.c.). Gdyby w postępowaniu rozpoznawczym nie zostało pozwanej zastrzeżone uprawnienie do powołania się na ograniczenie odpowiedzialności za zasądzone świadczenie wynikające z okoliczności, które istniały w czasie, gdy toczyło się postępowanie rozpoznawcze, to do okoliczności tych po zakończeniu postępowania wracać już nie można³⁰.

Brak zastrzeżenia Skarbowi Państwa w tytule egzekucyjnym i klauzuli wykonalności prawa do powoływania się na ograniczenie odpowiedzialności zasadniczo uniemożliwi zatem skorzystanie z tego ograniczenia na etapie postępowania egzekucyjnego.

Powoływanie się przez dłużnika w postępowaniu egzekucyjnym na ograniczenie odpowiedzialności w warunkach określonych w art. 837 k.p.c. jest bowiem możliwe tylko wtedy, gdy w tytule wykonawczym zostało dla niego zastrzeżone stosowne uprawnienie (z zastrzeżonymi tam wyjątkami)³¹. Dla obrony interesów Skarbu Państwa kluczowe znaczenie ma zatem postępowanie rozpoznawcze prowadzone przeciwko Skarbowi Państwa przez wierzyciela podmiotu wykreślonego/uznanego za wykreślony z KRS oraz postępowanie klauzulowe prowadzone z wniosku takiego wierzyciela.

Powództwo opozycyjne Skarbu Państwa zmierzające do ograniczenia wykonalności tytułu wykonawczego niezawierającego wzmianki o ograniczonej odpowiedzialności za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS należy uznać za dopuszczalne w przypadku tytułów egzekucyjnych niebędących orzeczeniami sądowymi, których mimo treści art. 25e ust. 6 u.KRS albo art. 9 ust. 2e p.w.u.KRS nie zaopatrzone we wzmiankę o prawie Skarbu Państwa do powoływania się na ograniczoną odpowiedzialność za zobowiązania poprzednika prawnego (odpowiednio stosowany art. 792 k.p.c.).

Ograniczenie zakresu tytułu wykonawczego nie będzie bowiem wówczas prowadziło do naruszenia zasady powagi rzeczy osądzonej orzeczenia sądowego (art. 366 k.p.c.)³². Za dopuszczalne należy też uznać powództwo opozycyjne wówczas, gdy tytuł egzekucyjny został wystawiony przeciwko podmiotowi wykreślonemu/uznanemu za wykreślony z KRS, a w klauzuli wykonalności nadawanej przeciwko Skarbowi Państwa błędnie nie zastrzeżono Skarbowi Państwa uprawnienia do powoływania się na ograniczenie

jego odpowiedzialności³³. We wszystkich powyższych sytuacjach powództwo opozycyjne powinno zmierzać do ograniczenia wykonalności tytułu wykonawczego, nie zaś do pozbawienia go wykonalności.

Natomiast w sytuacjach, w których Skarbowi Państwa zastrzeżono w tytule egzekucyjnym lub wykonawczym prawo do powoływania się na ograniczenie jego odpowiedzialności za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS, możliwość powołania się na to ograniczenie odpowiedzialności aktualizuje się na etapie postępowania egzekucyjnego wszczętego przeciwko Skarbowi Państwa przez wierzyciela dysponującego tytułem wykonawczym uprawniającym do prowadzenia egzekucji wobec Skarbu Państwa. Właściwą drogą skorzystania z tego ograniczenia odpowiedzialności jest, co do zasady, złożenie przez Skarb Państwa wniosku o umorzenie postępowania egzekucyjnego w razie, gdyby wierzyciel kierował egzekucję do innych składników majątkowych niż mienie nabyte przez Skarb Państwa na podstawie art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS albo art. 25e ust. 1 u.KRS. Podstawą umorzenia postępowania egzekucyjnego jest wówczas art. 824 § 1 pkt 6 *in fine* k.p.c.³⁴ („prowadzenie egzekucji pozostaje z innych powodów w oczywistej sprzeczności z treścią tytułu wykonawczego”)³⁵. Umorzenie postępowania w tym przypadku następuje z urzędu, co nie oznacza oczywiście, że Skarb Państwa nie może wnioskować o umorzenie egzekucji, wykazując, iż wierzyciel skierował egzekucję do przedmiotu, z którego w świetle treści tytułu wykonawczego Skarb Państwa nie ponosi odpowiedzialności. Jeśli w tytule wykonawczym nie zastrzeżono dłużnikowi uprawnienia do powołania się na ograniczenie jego odpowiedzialności, to w toku postępowania egzekucyjnego dłużnik nie może oczywiście – z powołaniem się na wyczerpanie granic jego odpowiedzialności za egzekwowane zobowiązanie – żądać umorzenia egzekucji na podstawie art. 824 § 1 pkt 6 *in fine* i art. 837 k.p.c.³⁶

W świetle powyższego należy uznać, że nie jest właściwą drogą egzekwowania ograniczenia odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS powództwo przeciwegzekucyjne zmierzające do pozbawienia lub ograniczenia wykonalności tytułu wykonawczego wydanego przeciwko Skarbowi Państwa, z powołaniem się na to, iż powód nie ponosi odpowiedzialności za zobowiązanie objęte tytułem wykonawczym, gdyż nie ma dowodu na istnienie mienia, z którego Skarb Państwa miałyby

30 Zob. również H. Pietrzkowski [w:] *Kodeks...*, art. 792 k.p.c., teza 3.

31 Zob. też wyrok SN z 15.11.1996 r., II CKN 7/96, OSNC 1997/4, poz. 39.

32 Podstawą powództwa opozycyjnego powinien być wówczas art. 840 § 1 pkt 1 k.p.c., a dłużnik powinien kwestionować istnienie swojego obowiązku w zakresie wynikającym z tytułu wykonawczego.

33 Za taką możliwością opowiadają się też H. Pietrzkowski [w:] *Kodeks...*, art. 792 k.p.c., teza 3; A. Marciniak [w:] *Kodeks...*, art. 792 k.p.c., nb 5 oraz I. Gil [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Legalis 2021, art. 792 k.p.c., nb 5. W tym przypadku podstawą powództwa opozycyjnego powinien być art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c.

34 Przepis ten został dodany 1.01.2019 r. na mocy ustawy z 22.03.2018 r. o komornikach sądowych (obecnie Dz.U. z 2021 r. poz. 850 ze zm.). Przed wejściem w życie tej ustawy umorzenie postępowania egzekucyjnego w przypadku, gdy prowadzenie egzekucji pozostawało z innych powodów w oczywistej sprzeczności z treścią tytułu wykonawczego, następowało na wniosek (zob. art. 825 pkt 3 k.p.c. w brzmieniu sprzed 1.01.2019 r.).

35 Zob. też wyrok SN z 15.11.1996 r., II CKN 7/96, w którym Sąd Najwyższy przyjął, że zastrzeżenie pozwanej w wyroku prawa do powoływania się w toku postępowania egzekucyjnego na ograniczenie odpowiedzialności (art. 319 k.p.c.) nie może stanowić podstawy powództwa opozycyjnego z art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c., ale dłużnik może w toku postępowania egzekucyjnego powołać się na istniejące ograniczenia jego odpowiedzialności prowadzące do umorzenia postępowania na podstawie art. 825 pkt 3 *in fine* k.p.c. (obecnie art. 824 § 1 pkt 6 k.p.c.). Tak też Sąd Apelacyjny w Szczecinie w wyroku z 29.05.2012 r., I ACa 288/12, OSA 2013/3, s. 98.

36 Zob. uzasadnienie wyroku SN z 29.04.2011 r., I CSK 439/10.

ponosić taką odpowiedzialność³⁷. Skierowanie przez wierzyciela egzekucji do składników mienia Skarbu Państwa innych niż te nabyte *ex lege* na podstawie art. 9 ust. 2b p.w.u.KRS i art. 25a ust. 1 u.KRS powinno prowadzić – co do zasady – do obligatoryjnego umorzenia postępowania egzekucyjnego z urzędu w zakresie, w jakim egzekucja kierowana jest do składników majątkowych, z których Skarb Państwa nie ponosi odpowiedzialności.

W jednym z orzeczeń wydanych w sprawie z powództwa opozycyjnego Skarbu Państwa przeciwko wierzycielowi podmiotu wykreślonego z KRS sąd uwzględnił to powództwo, przyjmując, że „zdarzeniem” zaistniałym po powstaniu tytułu egzekucyjnego w rozumieniu art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c. jest „stwierdzenie nieistnienia mienia” pozostałego po podmiocie wykreślonym z rejestru, z którego Skarb Państwa ponosiłby odpowiedzialność na podstawie art. 25a ust. 2 u.KRS. Zdaniem sądu skutek tak określonego zdarzenia zobowiązanie nie może być egzekwowane³⁸. Stanowisko to wydaje się trudne do zaakceptowania. „Stwierdzenie nieistnienia mienia” nie jest bowiem „zdarzeniem” w rozumieniu art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c., które nastąpiło po powstaniu tytułu egzekucyjnego, lecz brakiem zdarzenia. Oznacza przecież, że po powstaniu tytułu egzekucyjnego (bądź po zamknięciu rozprawy w wypadku orzeczenia sądowego), podobnie jak przed jego powstaniem, nadal nie zostało ujawnione mienie, z którego Skarb Państwa ponosiłby odpowiedzialność wobec wierzyciela egzekwującego – sytuacja nie uległa zmianie. Za właściwą drogę ochrony Skarbu Państwa jako dłużnika egzekwowanego w przypadkach, gdy wierzyciel dysponuje tytułem wykonawczym, ale kieruje egzekucję do składnika majątkowego, z którego dłużnik nie ponosi odpowiedzialności, należy uznać zasadniczo, jak już wspomniano, umorzenie postępowania egzekucyjnego na podstawie art. 824 § 1 pkt 6 k.p.c.

Przyznać jednak trzeba, że nie zawsze będzie to możliwe. Organ egzekucyjny jest bowiem obowiązany umorzyć postępowanie egzekucyjne w razie „oczywistej sprzeczności” prowadzenia egzekucji z treścią tytułu wykonawczego; organ ten nie jest jednak uprawniony do rozstrzygania sporów między uczestnikami postępowania egzekucyjnego (por. art. 804 § 1 k.p.c.). Jeśli zatem nie jest „oczywiste”, że wierzyciel skierował egzekucję do składnika majątkowego, z którego Skarb Państwa nie ponosi odpowiedzialności, organ egzekucyjny nie będzie miał podstawy do umorzenia postępowania egzekucyjnego. Taka „oczywistość” zachodziłaby przede wszystkim wówczas, gdy wierzyciel wnioskowałby o przeprowadzenie egzekucji z nieruchomości, która miałaby urzędową księgę wieczystą, lecz z treści wpisów w tej księdze nie wynikałoby, iż nieruchomość była poprzednio własnością podmiotu wykreślonego/uznanego za wykreślony z KRS, za którego zobowiązania Skarb Państwa odpowiada³⁹.

37 Por. jednak wyrok SR w Gdyni z 24.05.2018 r., I C 22/17, LEX nr 2579853.

38 Wyrok SR w Gdyni z 24.05.2018 r., I C 22/17. Wyrokiem tym sąd na podstawie art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c. pozbawił wykonalności tytuł wykonawczy wystawiony przeciwko Skarbowi Państwa. Zdaniem sądu to na pozwanym wierzycielu spoczywał ciężar udowodnienia, że istnieje mienie, z którego możliwe jest zaspokojenie wierzyciela.

39 Jako przykład takiej oczywistej sytuacji mógłby też posłużyć stan faktyczny w sprawie, w której został wydany wyrok SR w Gdyni z 24.05.2018 r., I C 22/17. Wierzyciel podmiotu wykreślonego z KRS po uzyskaniu przeciwko Skarbowi Państwa klauzuli wykonalności na tytuł egzekucyjny wystawiony wobec pierwotnego dłużnika skierował bowiem egzekucję do wierzycielności z rachunków bankowych dłużnika (Skarbu Państwa – Prezydenta Miasta Gdyni). Dla organu egzekucyjnego powinno być oczywiste, że wierzycielności z rachunków bankowych Skarbu Państwa – Prezydenta Miasta Gdyni nie były składnikami mienia nabytymi przez Skarb Państwa *ex lege* na podstawie art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS oraz art. 25e ust. 1 u.KRS. Zob. jednak przypis 41.

Jeśli jednak istnienie podstawy do umorzenia postępowania egzekucyjnego byłoby sporne, a ustalenie, czy dany składnik majątkowy został nabyty przez Skarb Państwa w trybie art. 9 ust. 2b zd. 1 p.w.u.KRS oraz art. 25e ust. 1 u.KRS czy też nie, budziłoby wątpliwości, zachodzi konieczność rozstrzygnięcia sporu prawnego przez sąd procesowy, ponieważ organ egzekucyjny nie jest uprawniony do jego rozstrzygnięcia. Właściwą drogą jest w takiej sytuacji powództwo opozycyjne Skarbu Państwa przeciwko wierzycielowi⁴⁰.

Mogą się też zdarzyć przypadki, gdy zastrzeżenie dłużnikowi (Skarbowi Państwa) w tytule egzekucyjnym lub wykonawczym uprawnienia do powołania się na ograniczenie jego odpowiedzialności będzie nie w pełni precyzyjne, przez co organ egzekucyjny nie będzie mógł – w granicach swoich kompetencji – stwierdzić oczywistej sprzeczności prowadzonej egzekucji z treścią tytułu wykonawczego⁴¹. Również wtedy za właściwą drogę ochrony praw Skarbu Państwa należy uznać powództwo opozycyjne przeciwko wierzycielowi.

Jeśli wzmianka o prawie Skarbu Państwa do powołania się na ograniczenie odpowiedzialności jest sformułowana precyzyjnie (zob. wcześniejsze uwagi), to wstępnej kontroli prawidłowości działań wierzyciela wnioskującego o wszczęcie egzekucji z określonych składników mienia Skarbu Państwa będzie mógł dokonać organ egzekucyjny od razu po wpłynięciu do niego wniosku o wszczęcie postępowania egzekucyjnego.

Gdy we wniosku o wszczęcie postępowania egzekucyjnego wierzyciel wskaże sposób egzekucji i mienie dłużnika, do którego ma zostać skierowana egzekucja, a zgodnie z tytułem wykonawczym Skarb Państwa ponosi odpowiedzialność ze składników mienia nabytych przez Skarb Państwa po określonym podmiocie wykreślonym/uznanym za wykreślony z KRS, to komornik powinien wymagać od wierzyciela przedstawienia dowodów potwierdzających, że składniki majątkowe Skarbu Państwa, do których chce on skierować egzekucję, mieszczą się w zakresie określonym w tytule wykonawczym.

Nie jest to tytuł wykonawczy uprawniający do prowadzenia egzekucji „ze wszystkich części majątku dłużnika” (por. art. 803 k.p.c.), zatem nie uzasadnia zajęcia przez komornika dowolnych składników majątku dłużnika już tylko na tej podstawie, że dłużnik nimi włada⁴². Ustalenia istnienia takich składników majątkowych może też dokonywać komornik na podstawie przepisów o ustaleniu majątku dłużnika (art. 801–801² k.p.c.).

40 Zob. też M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 20, 23, 26, 28. Autorka szeroko rozważa problem uchybień, które mogą stanowić podstawę skargi na czynności komornika oraz sytuacji, które wymagają rozstrzygnięcia sporu przez sąd procesowy.

41 Również taką sytuację dobrze ilustruje stan faktyczny, który występował w sprawie przywołanej w przypisie 39. Jak się bowiem wydaje, przeszkodą, która uniemożliwiła skorzystanie w tej sprawie z możliwości umorzenia postępowania egzekucyjnego z uwagi na oczywistą sprzeczność prowadzenia egzekucji z treścią tytułu wykonawczego, była niepoprawna treść zastrzeżenia dłużnikowi w klauzuli wykonalności prawa do powołania się na ograniczenie jego odpowiedzialności. Z uzasadnienia wyroku SR w Gdyni wynika, że Skarbowi Państwa zostało zastrzeżone prawo do powołania się na ograniczenie odpowiedzialności „do wysokości nabytego mienia”, co mogło wskazywać na ograniczenie odpowiedzialności Skarbu Państwa do pewnej górnej granicy (*pro viribus patrimonii*), podczas gdy *de iure* była to odpowiedzialność *cum viribus patrimonii*. Mogło to stać na przeszkodzie przyjęciu, że prowadzenie egzekucji z rachunków bankowych dłużnika pozostaje w „oczywistej sprzeczności z treścią tytułu wykonawczego”, ponieważ przy ograniczeniu odpowiedzialności *pro viribus patrimonii* nie jest istotne to, do jakich składników majątku dłużnika została skierowana egzekucja.

42 Por. M. Romańska, *Ograniczenie...*, s. 24.

4. Zakończenie

Realizacja ograniczonej odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych/uznanych za wykreślone z KRS jest zagadnieniem bardzo skomplikowanym i mogącym rodzić duże trudności praktyczne. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest nie tylko lakoniczna regulacja odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania tych podmiotów, lecz w pierwszej kolejności wątpliwości interpretacyjne, jakie od lat powstają w praktyce przy stosowaniu przepisów o ograniczeniach odpowiedzialności dłużnika *cum viribus patrimonii*. Na to z pewnością nakłada się brak ukształtowanego orzecznictwa i szerszej analizy doktrynalnej omawianych regulacji, które wciąż są stosunkowo nowe. Przywoływane w niniejszym opracowaniu dotychczasowe orzecznictwo sądów powszechnych często budzi daleko idące zastrzeżenia co do trafności przyjętych rozstrzygnięć. O ile przepisy art. 9 p.w.u.KRS, jako regulacja jednorazowa, będą już rzadko stosowane, o tyle art. 25e u.KRS ma znaczenie uniwersalne, dlatego istotne jest wyjaśnienie pojawiających się wątpliwości. Dla sądów i organów egzekucyjnych dobrym punktem wyjścia przy poszukiwaniu rozwiązania wątpliwych kwestii dotyczących ograniczonej odpowiedzialności Skarbu Państwa za zobowiązania podmiotów wykreślonych z KRS mogą być zasady rządzące odpowiedzialnością spadkobierców za długi spadkowe w okresie przed przyjęciem spadku.

Abstract

dr Julita Zawadzka

The author is an assistant professor at the Department of Civil Law, Faculty of Law and Administration, Jagiellonian University in Kraków, Poland (ORCID: 0000-0002-9255-7468).

Limited Liability of the State Treasury for Obligations of Entities Deleted/ Deemed to Have Been Deleted From the National Court Register

Keywords: deletion of an entity from the National Court Register, limitation of liability *cum viribus patrimonii*, enforcement clause, anti-enforcement action of the debtor

*Liability of the State Treasury for obligations of entities deleted/considered to have been deleted from the National Court Register (NCR) has been limited by statute to only the property acquired by the State Treasury from those entities (Article 25e, paragraph 2 of the Act on National Court Register and Article 9, paragraph 2b, second sentence of the Introductory Provisions to the Act on National Court Register). Such limitation of liability is referred to as *cum viribus patrimonii* liability. The study presents the nature of this liability and analyses how it should be implemented in the event of claims against the State Treasury by creditors of the entities deleted/considered to have been deleted from the NCR. The author presents the successive stages of the process aimed at pursuing such claims against the State Treasury, starting with the issuance of an enforcement title through the proceedings for granting it an enforcement clause and ending with the enforcement proceedings, with particular emphasis on the legal remedies available to the State Treasury enabling it to implement the limitation of its liability.*

Bibliografia / References

- Borysiak W., Skowrońska-Bocian E. [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015.
- Dalka S., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 22 października 1977 r., II CR 335/77*, „Palestra” 1979/11–12.
- Drozd E. [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, *Prawo spadkowe*, red. J.St. Piątoski, Ossolineum 1986.
- Flaga-Gieruszyńska K. [w:] K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2019.
- Gil I. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Legalis 2021.
- Gorczyński G., *O ograniczonej odpowiedzialności spadkobierców, czyli skoro miało być tak dobrze, dlaczego jest tak źle?* [w:] *Egzekucja z majątku spadkowego. Ograniczona i nieograniczona odpowiedzialność za długi spadkowe*, red. M. Zahucki, Warszawa 2016.
- Gudowski J. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016.
- Gwiadomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie* (oprac. A. Mączyński), Warszawa 1990.
- Marciniak A. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 4, *Komentarz. Art. 730–1095¹*, red. A. Marciniak, Warszawa 2020.
- May J., *Środki prawne służące wykazaniu ograniczonej odpowiedzialności spadkobierców za długi spadkowe* [w:] *Ars in vita. Ars in iure. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Jankowskiemu*, red. A. Barańska, S. Cieślak, Warszawa 2018.
- Muliński M., *Glosa do uchwały SN z dnia 5 marca 2009 r., III CZP 4/09*, „Przegląd Prawa Egzekucyjnego” 2010/4.
- Muliński M. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 730–1217*, red. J. Jankowski, Warszawa 2019.
- Osajda K. [w:] *Komentarze prawa prywatnego*, t. IVA, *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.
- Pazdan M. [w:] *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021.
- Piasecki K. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, t. 2, red. J. Jodłowski, K. Piasecki, Warszawa 1989.
- Pietrzykowski H. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 5, *Postępowanie egzekucyjne*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016.
- Romańska M., *Ograniczenie odpowiedzialności dłużnika. Wybrane zagadnienia procesowe*, „Polski Proces Cywilny” 2011/4.
- Rudkowska-Ząbczyk E. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Legalis 2021.
- Siedlecki W. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1969.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6, *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017.
- Skowrońska-Kuśnierz E., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 22 października 1977 r., II CR 335/77*, „Nowe Prawo” 1979/7–8.
- Szczurek Z. [w:] *Egzekucja sądowa w prawie polskim*, red. Z. Szczurek, Sopot 2015.
- Szczurowski T. [w:] *Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2021.
- Świeboda Z., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 22 października 1977 r., II CR 335/77*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1979/6.
- Zawadzka J., *Następstwo prawne Skarbu Państwa po podmiotach wykreślonych i uznanych za wykreślone z Krajowego Rejestru Sądowego oraz jego wpływ na prawa obciążające składniki mienia nabytego przez Skarb Państwa*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2021/7.

